

مجله علمی ((مدیریت دفاع هوایی))

سال دوم ، شماره ۵ ، بهار ۱۴۰۲

مقاله پژوهشی

مقایسه تطبیقی تدوین و بازنگری آیین‌نامه‌ها در ارتش جمهوری اسلامی ایران با

کشورهای دوست و هم‌پیمان

امیدجعفری زاده^۱ داود بصیرتی^۲ عباس فرجه‌پور علمداری^۳

۱- استادیار گروه فرماندهی و کنترل، دانشگاه پدافند هوایی، تهران، ایران

۲- دانش آموخته کارشناسی ارشد مدیریت نظامی، دانشگاه پدافند هوایی، تهران، ایران

۳- عضو هیئت علمی دانشگاه پدافند هوایی خاتم الانبیاء (ص)، تهران، ایران

چکیده

اطلاعات مقاله

امروزه آیین‌نامه‌ها جزء لاینفک ساختار سازمانی تمام ارتش‌های دنیا محسوب و با حساسیت زیاد گردآوری و تدوین می‌شوند، لذا توجه به رویکردی علمی و اتخاذ بهترین روش برای پیشبرد اهداف در این زمینه، منطبق با شرایط صحنه نبرد، سرعت تغییرات و تأثیر مؤلفه‌های گوناگون بر آن، دارای اهمیت ویژه‌ای است. به منظور بالا بردن دانش تدوین و بازنگری در آیین‌نامه‌های ارتش و بهره‌گیری از تجارب کشورهای دوست و هم‌پیمان محقق در این پژوهش به مقایسه تطبیقی در این کشورها پرداخته است. در این پژوهش سعی شده شباهت‌ها و تفاوت‌ها در نحوه تدوین و بازنگری آیین‌نامه بر اساس اسناد، مدارک و تحلیل عقلایی و تجربیات خبرگان این حوزه بر اساس روش علمی محقق گردد تا زمینه‌ساز توسعه این حوزه در نیروهای مسلح شود. این تحقیق از نوع کاربردی و موردی زمینه‌ای و روش آن توصیفی انتخاب شده است. جامعه آماری تحقیق شامل دو گروه خبره و متخصصین در نظر گرفته شد که گروه خبره با حضور در مصاحبه عمیق به تکمیل ادبیات نظری کمک نمودند و گروه دوم شامل متخصصان در بخش‌های آموزشی، ستادی و پشتیبانی دانشگاه‌های نیروهای مسلح، که به منظور تکمیل پرسشنامه جامعه‌ی نمونه منتخب شدند؛ نتایج این تحقیق مؤید این واقعیت است که ۱۴ تفاوت و ۹ شباهت در نحوه تدوین و بازنگری آیین‌نامه ارتش جمهوری اسلامی ایران در مقایسه تطبیقی با کشورهای دوست و هم‌پیمان در حوزه‌های نیازسنجی، ساختار سازمانی، فرایند و چرخه تدوین و ارزیابی وجود دارد که نیروهای مسلح را قادر می‌سازد تا از این تفاوت‌ها در ارتقاء دانش حوزه تدوین و بازنگری آیین‌نامه‌ها بهره‌برداری نماید.

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۸/۱۰

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۲/۱۶

کلمات کلیدی:

آیین‌نامه، تدوین آیین‌نامه، بازنگری، مقایسه تطبیقی

نویسنده مسئول:

امیدجعفری زاده

ایمیل:

jafarizadehomid@gmail.com

استناد به مقاله: امیدجعفری زاده، داود بصیرتی، عباس فرجه‌پور علمداری (۱۴۰۱). مقایسه تطبیقی تدوین و بازنگری

آیین‌نامه‌ها در ارتش جمهوری اسلامی ایران با کشورهای دوست و هم‌پیمان. مجله علمی مدیریت دفاع هوایی سال دوم،

شماره ۵.

Journal of Air Defense Manegment

Research Paper

A comparative comparison of the compilation and revision of regulations in the army of the Islamic Republic of Iran with friendly and allied countries

Davod Basirati² Omid Jafarizadeh¹ Abasfarajporalamdari³

1- Assistant Professor of Command and Control Department, Air Defense University, Tehran, Iran

2- Master's degree in military management, Air Defense University, Tehran, Iran

3- faculty member of Khatam Ol Anbia (PBU) University, Tehran, Iran

Article Information	Abstract
Accepted: 1401/08/10	Today, the regulations are almost an integral part of the organizational structure of all armies in the world and are compiled and compiled with great sensitivity. Drafting and revising regulations as a necessity has a direct and significant impact on the tactics and strategies of any organization and plays an important role in its success and the achievement of its goals and missions. Therefore, paying attention to a scientific approach and adopting the best method to advance the goals in this field, according to the conditions of the battle scene, considering the speed of changes and the effect of various components on it, is of special importance. army and taking advantage of the experiences of friendly and allied countries, the researcher in this research has made a comparative comparison in these countries. In this research, an attempt has been made to find out the similarities and differences in the way of drafting and revising the regulations based on documents, documents, rational analysis and the experiences of experts in this field based on the scientific method in order to lay the groundwork for the development of this field in the armed forces. The statistical community of the research was considered to include two groups of experts and specialists, the expert group helped to complete the theoretical literature by participating in in-depth interviews and the snowball technique, and the second group included experts in the educational, staff and support departments of the universities of the armed forces. Based on the statistics, the number of 100 eligible people was identified and in order to complete the questionnaire, they formed the entire sample population; In the following, the researcher analyzed the materials using a mixed method in the form of quantitative and qualitative analysis. The reliability of the questionnaire was calculated based on Cronbach's alpha of 0.7, which shows the appropriate reliability of this tool in the research. The results of this research confirm the fact that there are 14 differences and 9 similarities in the way of compiling and revising the regulations of the Islamic Republic of Iran Army in a comparative comparison with There are friendly and allied countries in the areas of needs assessment, organizational structure, process and cycle of compilation and evaluation, which enables the armed forces to take advantage of these differences in improving knowledge in the field of drafting and revising regulations.
Recceived:1402/02/16	
Keywords : By-laws, compilation of by-laws, revision, comparative comparison	
Corresponding author: Omid Jafarizadeh	
Email: jafarizadehomid@gmail.com	
HOW TO CITE: Davod Basirati, Omid Jafarizadeh(1402), A comparative comparison of the compilation and revision of regulations in the army of the Islamic Republic of Iran with friendly and allied countries Journal of Air Defense Manegment.	

۱. مقدمه

با توجه به اهمیت حیاتی ایجاد و حفظ امنیت برای بشر، وجود ارتش‌های منظم و سازمان‌یافته همواره دغدغه زمامداران در اداره کشورها بوده است. از این رو نیروهای مسلح یکی از اولین خواستگاه‌های ظهور و تدوین آیین‌نامه‌های سازمانی بوده‌اند. [1] آیین‌نامه‌ها تقریباً جزء لاینفک ساختار سازمانی تمام ارتش‌های دنیا محسوب می‌شود و با حساسیت زیادی گردآوری و تدوین می‌شوند. کشورهای صاحب‌نام در زمینه تدوین آیین‌نامه‌های نظامی در جهان، کشورهای انگلستان و آمریکا هستند که بسیاری از کشورهای دنیا آیین‌نامه‌های خود را با الگوبرداری و تأثیرپذیری از آن‌ها تهیه و تدوین می‌کنند. [2]

ارتش جمهوری اسلامی ایران به‌عنوان ارتشی توانمند و بزرگ، از این قاعده مستثنا نبوده و از بدو تأسیس همواره اقدام به تدوین و بازنگری در آیین‌نامه‌های ضروری در راستای مأموریت خود نموده است. این آیین‌نامه‌ها در آغاز با الگوبرداری از کشورهای صاحب سبک در زمینه‌های نظامی و بخصوص کشورهای غربی و ایالات متحده آمریکا تدوین شد و در سال‌های بعد با توجه به نیازهای به وجود آمده و پیشرفت‌های به دست آمده در تکنولوژی و علوم نظامی، بارها مورد بازبینی و بومی‌سازی قرار گرفته است [3] و در مواردی چون جنگ‌های ناهم‌تراز و یا تشکیل نیروی پدافند هوایی، آیین‌نامه‌های جدید تدوین و تعریف گردیده است.

تدوین و بازنگری آیین‌نامه‌ها به عنوان امری ضروری، تأثیر مستقیم و بسزایی در تاکتیک‌ها و راهبردهای هر سازمانی دارد و در موفقیت آن و نیل به اهداف و اجرای مأموریت‌هایش نقش مهمی را ایفا می‌کند. لذا توجه به رویکردی علمی و اتخاذ بهترین روش برای پیشبرد اهداف در این زمینه، منطبق با شرایط صحنه نبرد، با توجه به سرعت تغییرات و تأثیر مؤلفه‌های گوناگون بر آن، دارای اهمیت ویژه‌ای است. در حال حاضر ارتش جمهوری اسلامی ایران سازمانی پویا و همگام با علوم و فنون روز است که در بین کشورهای منطقه صاحب سبک و روشی متمایز و منطبق با ارزش‌های دینی و آرمان‌های انقلابی خود است و از آمادگی کافی برای پاسخگویی به نیازهای داخلی و مواجهه با تهدیدات بین‌المللی برخوردار است. [2]

ارتش‌های کشورهای مختلف جهان و نیز برخی از سازمان‌ها از جمله سازمان پیمان آتلانتیک شمالی (ناتو) برای مطالعه و تدوین آیین‌نامه، فعالیت‌های متفاوتی را در قالب چرخه تدوین انجام می‌دهند. نیروی زمینی آمریکا برای روند تدوین و بازنگری آیین‌نامه‌های خود، یک چرخه ۵ مرحله‌ای را ارائه نموده است اساس کار بسیاری از کشورهای جهان در ارائه الگوی تدوین بومی آن‌ها است، [4] در ارتش جمهوری اسلامی ایران تدوین و بازنگری آیین‌نامه‌ها در چهار گام اصلی صورت می‌پذیرد. [3]

به منظور بالابردن دانش تدوین و بازنگری در آیین‌نامه‌های ارتش و بهره‌گیری از تجارب سایر کشورهای دوست و هم‌پیمان "که در این تحقیق با توجه به دسترسی محقق به کارشناسان دو کشور هند و پاکستان و همچنین امکان بهره‌برداری از اسناد مرتبط با چگونگی تدوین آیین‌نامه‌ها در کشورهای یاد شده به عنوان کشورهای دوست و هم‌پیمان لحاظ شده‌اند" محقق به مقایسه تطبیقی نحوه تدوین و بازنگری آیین‌نامه‌ها پرداخته است. با بررسی اجمالی نحوه تدوین و بازنگری آیین‌نامه‌ها

در کشورهای صاحب سبک چهار مرحله کلی مشترک شامل نیازسنجی، ساختار سازمانی و نیروی انسانی، فرایند و چرخه تدوین و بازنگری و نحوه ارزیابی آیین‌نامه‌های تدوین یا بازنگری شده را می‌توان احصاء نمود. [5] در همین راستا چهار مرحله یاد شده به عنوان بستر علمی پژوهش مدنظر قرار گرفته شده و دغدغه پژوهشگر انجام یک تحقیق علمی، در احصاء تفاوت‌ها و شباهت‌ها در نحوه نیازسنجی، ساختار، ارزیابی و چرخه تدوین و بازنگری آیین‌نامه‌ها در ارتش جمهوری اسلامی ایران و کشورهای دوست و هم‌پیمان است.

لذا هدف اصلی این پژوهش:

- مقایسه تطبیقی بین نحوه تدوین و بازنگری آیین‌نامه‌ها در ارتش جمهوری اسلامی ایران با کشورهای دوست و هم‌پیمان
- و هدف های فرعی در دستیابی به هدف اصلی عبارتند از:
- بررسی تفاوت‌ها و شباهت‌های نحوه تدوین آیین‌نامه‌ها در ارتش جمهوری اسلامی ایران و کشورهای دوست و هم‌پیمان .
- بررسی تفاوت‌ها و شباهت‌های نحوه بازنگری آیین‌نامه‌ها در ارتش جمهوری اسلامی ایران و کشورهای دوست و هم‌پیمان.
- در راستای دست یابی به هدف اصلی پژوهش، سوال‌های فرعی زیر مطرح و محقق برابر روش علمی سعی در دستیابی به پاسخ مناسب دارد.
- نحوه تدوین آیین‌نامه‌ها در ارتش جمهوری اسلامی ایران و کشورهای دوست و هم‌پیمان چه تفاوت‌ها و شباهت‌هایی دارد؟
- نحوه بازنگری آیین‌نامه‌ها در ارتش جمهوری اسلامی ایران و کشورهای دوست و هم‌پیمان چه تفاوت‌ها و شباهت‌هایی دارد؟

۲. پیشینه پژوهش

سید رضا پرواس در سال ۱۳۹۶ در مقاله‌ای با موضوع روش صحیح تدوین و بازنگری آیین‌نامه با توجه به سایر تحقیقات، به چالش‌ها و موانع تدوین آیین‌نامه در سطح ارتش جمهوری اسلامی این حوزه می‌پردازد و که نتایج ارائه شده به ترتیب عبارت‌اند از:

- الف- موانع ناشی از نبودن اهتمام به کار کارشناسی شده و تخصص؛
- ب- موانع ناشی از نبودن اهتمام به ایجاد فضای نقد و تضارب آراء؛
- پ- موانع نفسانی (خصائل و خصایص فردی محققین)؛
- ت- موانع ناشی از توجه کمتر به افراد زنده و معاصر؛

ث- موانع ناشی از کم‌توجهی به تکریم صاحب‌نظران علمی و روحیه قدرشناسی از آن‌ها؛

ج- موانع فرهنگی (بریدن از فرهنگ گذشته و گم کردن هویت علمی بومی). [4]

میلاد بیاری در سال ۱۳۹۷ در مقاله‌ای با موضوع شناسایی مؤلفه‌های مؤثر در تدوین آیین‌نامه‌های نظامی، به تبیین مؤلفه‌های مؤثر در تدوین آیین‌نامه می‌پردازد. این مؤلفه‌ها به دودسته مستقیم و غیرمستقیم تقسیم گردید. بدین‌صورت که مؤلفه‌های غیرمستقیم از طریق یکی از مؤلفه‌های مستقیم در تدوین آیین‌نامه می‌تواند مؤثر و تأثیرگذار باشد. نتایج نشان می‌دهد که تعداد ۴۴ مؤلفه در تدوین آیین‌نامه‌های نیروهای مسلح مؤثر است. تعداد ۵ مؤلفه اندیشه نظامی، فلسفه نظامی، چشم‌انداز، آموزش و تهدیدات به‌صورت مستقیم در تدوین آیین‌نامه مؤثر بوده و تعداد ۳۹ مؤلفه نظریه‌های جدید نظامی، ایدئولوژی، مصوبات، تدابیر، قانون اساسی، قوانین و مقررات، سیاست‌های کلی دفاعی، اهداف، مبادی ذی‌ربط، اصول دفاعی، مأموریت، ساختار، راهبردها، آیین‌نامه قبلی، مقدرات ملی، جنگ‌های نوین و هسته‌ای، جنگ‌های آینده، آمایش ملی، صحنه جنگ آتی، فرصت‌ها، سناریوهای احتمالی، جغرافیا، دستاوردهای علمی، سلسله‌مراتب فرماندهی، اصول جنگ، تجهیزات، تعاملات، توانایی، طراحی، فرماندهی مشترک، عملیات مشترک، مهارت انجام کار، تحلیل محیط، تحلیل محتوا، تحلیل اهداف، تحلیل فرایند، تحلیل ریسک، فناوری و دکترین به‌صورت غیرمستقیم در تدوین آیین‌نامه مؤثر می‌باشند. به نظر می‌رسد که با استفاده از روش این پژوهش بتوان تدوین آیین‌نامه‌های نظامی را دقیق‌تر، بهینه‌تر و واضح‌تر انجام داد. [5]

علیرضا نریمانی در مقاله‌ای به شاخص‌سازی جهت ارزیابی آیین‌نامه‌های تدوین‌شده نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران می‌پردازد. بر اساس یافته‌های پژوهش، شاخص‌سازی جهت ارزیابی آیین‌نامه‌های نیروهای مسلح کشور جمهوری اسلامی ایران امری فرآیندی و مستمر در شرایط متغیر می‌باشد. لذا پژوهشگر در نتیجه پژوهش خود الگو و جداولی را ارائه و پیشنهاد می‌نماید که بتواند در شرایط تغییر پاسخ‌گوی ارزیابی آیین‌نامه‌های تدوین‌شده نیروهای مسلح بوده و متناسب با محیط بومی نیروهای مسلح کشور باشد. [6]

۳. روش تحقیق

در این تحقیق با عنوان مقایسه تطبیقی تدوین و بازنگری آیین‌نامه‌ها در ارتش جمهوری اسلامی ایران با کشورهای دوست و هم‌پیمان، سعی در توسعه روش‌های موجود در زمینه تدوین و بازنگری آیین‌نامه‌ها در ارتش جمهوری اسلامی ایران است؛ بنابراین تحقیق از نوع کاربردی و موردی زمینه‌ای و توسعه‌ای است و با توجه به اینکه محقق به دنبال تشریح چگونگی تدوین و بازنگری آیین‌نامه‌ها در ارتش جمهوری اسلامی ایران و کشورهای دوست و هم‌پیمان است، لذا روش تحقیق توصیفی انتخاب شده است. در نهایت به منظور دستیابی به نتایج تحقیق و ارائه پیشنهادهای اجرایی، نتایج کیفی به‌دست‌آمده با نتایج کمی ترکیب و نتیجه منسجمی بر اساس هدف تحقیق به‌دست‌آمده، لذا رویکرد تحقیق آمیخته است. روش گردآوری داده‌ها در فاز کیفی تحقیق با استفاده از بررسی ادبیات و مصاحبه نیمه ساختاریافته با اساتید و هیئت‌علمی دانشگاه انجام شد و تلاش شد برخی از تشابهات و

تفاوت‌های موجود در این فرآیند شناسایی شود. در فاز دوم این پژوهش، محقق با استفاده از کدهای استخراج‌شده اقدام به تدوین پرسشنامه کرده است. در این پژوهش به علت نبودن پرسشنامه استاندارد از پرسشنامه محقق ساخته استفاده شده است. جامعه آماری تحقیق شامل دو گروه خبره و متخصصان آگاه بودند که در گروه اول کلیه اساتید هیئت‌علمی و خبرگان معاونت تربیت و آموزش دانشگاه دافوس حضور داشتند و محقق به مصاحبه عمیق با آن‌ها پرداخته و با تکنیک گلوله برفی با تعداد ۱۲ نفر به حد اشباع رسید و گروه دوم متخصصان در بخش‌های آموزشی، ستادی و پشتیبانی دانشگاه حضور داشتند، که با احتساب دانشجویان خارجی مرکز بر اساس آمارگرفته شده تعداد ۱۰۰ نفر واجد شرایط شناسایی و به صورت هدفمند انتخاب گردیدند و با توجه اندازه جامعه نمونه، تمام شمار لحاظ گردید. روایی و پایایی ابزار گردآوری و پرسشنامه بر اساس آلفای کرون باخ محاسبه و عدد ۰.۷۹ محاسبه گردید که نشان از پایایی مناسب پرسشنامه مورد استفاده در پژوهش دارد. برای تجزیه و تحلیل داده‌های کیفی ابتدا طبقه‌بندی (پالایش، تلخیص و نمایش)، سپس پردازش در نهایت مورد قضاوت محقق قرار گرفت و در خصوص داده‌های کمی پس از جمع‌آوری اطلاعات، از روش‌های تجزیه و تحلیل آماری از قبیل شمارش فراوانی، تعیین درصد و محاسبه میانگین استفاده شد. با توجه به رویکرد مختلط نتایج حاصل از تحلیل‌های کیفی و کمی مقایسه و نقاط اشتراک و افتراق به دست آمد.

4. ادبیات تحقیق

۴.۱. آیین نامه در ارتش

به‌درستی مشخص نیست که اولین آیین‌نامه‌ها به شکل امروزی در چه زمانی در دنیا نوشته شده است. اما با توجه به وجود قدرت‌های استعماری در قرون گذشته مانند انگلستان و فرانسه به نظر می‌رسد که اولین آیین‌نامه‌ها توسط آن‌ها تهیه شده باشد اما برابر شواهد بعد از جنگ جهانی اول توجه بیشتری به تدوین آیین‌نامه‌ها در ارتش‌های دنیا شد و آمریکا در تهیه و تدوین آیین‌نامه‌ها گوی سبقت را از دیگر بازیگران نظامی دنیا ربود و به کشوری صاحب سبک در دنیا تبدیل شد و تا جایی پیش رفت که خیلی از کشورها از جمله ایران آیین‌نامه‌های تدوین‌شده آمریکا را در ساختار ارتش خود مورداستفاده قرار دادند. [3]

همه حرفه‌ها در بین ملل مختلف آیین‌های خاص خود را داشته‌اند و همواره مهم‌ترین آیین‌های هر قوم و ملتی آیین‌های دینی و آیین‌های نظامی آن‌ها بوده که باوجود قدمتی به درازای تاریخ طولانی عمر بشر در زمین، تاکنون نیز همچنان ازجمله مهم‌ترین آیین‌های ملل مختلف دوام یافته‌اند. آیین نظامی ازجمله آیین‌هایی است که در طول تاریخ ملت‌ها دستخوش تغییر و تحول شده و این تغییرات به‌ویژه تحت تأثیر پیشرفت‌های علمی، فناوری تسلیحاتی، تجارب تاریخی، تغییرات محیطی و نوع و ماهیت تهدیدات بوده و از آن‌ها پیروی کرده است. [3]

وجود آیین‌نامه‌ها در سازمان‌های نظامی یکی از شاخصه‌های برتری بخش محسوب و ابزار اصلی هدایت و کنترل صحیح نیروهای نظامی می‌باشند؛ میزان اثرگذاری این شاخصه رابطه‌ای مستقیم با

قابلیت انعطاف آن‌ها در مقابل تغییرات محیطی و سرعت و دقت در به‌روزرسانی دارد. آیین‌نامه‌ها در نیروهای نظامی به‌مثابه خون جاری در رگ‌های انسان می‌باشد، آیین‌نامه‌ها شرایط بقا را برای سازمان‌ها فراهم ساخته و آن‌ها را از آفت سلیقه‌گرایی و پراکندگی اقدامات یگان‌ها و اعضای آن، مصون نگاه داشته و امکان فعالیت متوازن و هماهنگ کلیه یگان‌های سازمان را فراهم می‌سازد. سابقه تهیه آیین‌نامه در ارتش ایران برمی‌گردد به سال ۱۲۷۵ هجری قمری برابر با ۱۸۵۸ میلادی زمانی که هیئت مستشاری فرانسه به سرپرستی سرهنگ برون‌گنیر به ایران آمده بودند. چنانکه سرهنگ برون‌گنیر در گزارش شماره ۳۸ خود به تاریخ ۱۵ دسامبر ۱۸۶۰ که به وزارت جنگ فرانسه فرستاده است می‌نویسد بنا به پیشنهاد افسران فرانسوی به ترجمه برخی از آیین‌نامه‌های نظامی ارتش فرانسه مشغول شده‌اند تا برای ارتش ایران آیین‌نامه‌های نظامی تهیه کنند؛ و بدین‌سان در شوال سال ۱۲۷۷ اولین آیین‌نامه به نام کتابچه مقررات قشون» که ترجمه آیین‌نامه‌های فرانسوی بود در ایران چاپ شد. [7]

پس از پیروزی انقلاب شکوهمند اسلامی و تا پایان جنگ تحمیلی آیین‌نامه‌های موجود در ارتش جمهوری اسلامی ایران یا به همان صورت قبلی استفاده می‌شد یا اگر نیاز به تغییری داشت توسط معاونت‌های تخصصی نیروها بازنگری و جهت اجرا به یگان‌های زیردست ابلاغ می‌گردید. [8] از سال ۱۳۷۰ فرماندهی معظم کل قوا (مدظله العالی) فرمانی به شرح ذیل به نیروهای مسلح ابلاغ نمودند: "به ستاد فرماندهی کل قوا ابلاغ شود هیئتی از صاحب‌نظران دارای بینش اسلامی انقلابی برای بازنگری در تهیه دستورالعمل‌ها، آیین‌نامه‌ها، تاکتیک‌ها و روش‌های عملیاتی ارتش با توجه به تاکتیک‌های بکار گرفته در جنگ تحمیلی تشکیل شود." در راستای اجرایی نمودن اوامر مطاع فرماندهی معظم کل قوا، هیئت عالی تجدیدنظر در آیین‌نامه‌های نیروهای مسلح به دستور رئیس ستاد کل نیروهای مسلح در ستاد کل تشکیل شد. [9]

۴.۲. رویکرد غرب نسبت مستندات نظامی

تعریفی که ناتوا از اصطلاح «رهنامه نظامی» ارائه می‌دهد و توسط چندین کشور عضو نیز اقتباس شده است این‌طور بیان می‌کند: «اصول اساسی که نیروهای نظامی با استفاده از آن‌ها اعمال خود را در جهت اهداف خود هدایت می‌کنند را رهنامه نظامی گویند. این رهنامه نافذ است اما در عمل نیاز به تفسیر دارد.» [10]

در بررسی ستادی که در دانشگاه هوایی نیروی هوایی ایالات متحده در سال ۱۹۴۸ (۱۳۲۶) انجام شده، رهنامه نظامی به این شکل تعریف گردیده است: «آن دسته از مفاهیم، اصول، سیاست‌ها، تاکتیک‌ها، تکنیک‌ها، تمرین‌ها و فرایندهایی که لازمه پیشرفت امور سازمان‌دهی، تمرین، تجهیز سازی و به‌کارگیری یگان‌های تاکتیکی و خدماتی است را رهنامه نظامی گویند.» [11] در دیدگاه آمریکایی رهنامه معمولاً به اقدامات و خط‌مشی سیاسی یک دولت‌مرد (عموماً رؤسای جمهور) که جنبه ابتکاری داشته و آثار مهمی بر جای می‌گذارد، اطلاق می‌شود. [12] برخی ویژگی‌های رهنامه در این دیدگاه شامل: رهنامه در سطح عملیاتی و تاکتیکی اقدامات نظامی است (سطحی پایین‌تر از راهبرد دارد) به‌صورت رسمی توسط دولت پذیرفته نمی‌شود و منتسب به افراد (رؤسای جمهور) است. رهنامه

نظامی آمریکا بالاترین سند برای کلیه رهنامه‌های مشترک بوده و این رهنامه به‌مثابه اصول بنیادی و چتری است برای به‌کارگیری نیروهای مسلح آمریکا. [13]

رهنامه ترومن از اولین طرح‌های آمریکا برای فراهم آوردن زمینه‌های سلطه بر اروپا و آسیا و از نخستین جلوه‌های جنگ سرد بود. ترومن در ۲۲ اسفند ۱۳۲۵ - یک سال پس از شروع زمامداری - طرحی ارائه کرد که به‌عنوان «رهنامه ترومن» شالوده سیاست خارجی آمریکا در سال‌های پس از جنگ دوم جهانی را پی‌ریزی کرد. وی موضع آمریکا را «رویارویی آزادی در برابر استبداد» وانمود کرد. یکی از اهداف اولیه سیاست خارجی ایالات‌متحده ایجاد شرایطی بود که در آن آمریکا و سایر ملل قادر باشند برای ایجاد یک شیوه زندگی فارغ از زور و فشار کار و فعالیت کنند. [14]

آیین‌نامه‌ی است منسوب به ریچارد نیکسون رئیس‌جمهور آمریکا (۱۹۶۸-۱۹۷۴) که برای نخستین بار در سال ۱۹۶۹ در جزیره گوام اعلام گردید و سپس مقامات بلندپایه پنتاگون و مشاوران وزارت خارجه آمریکا آن را توسعه بخشیدند. رهنامه مزبور در ابتدا به «رهنامه گوام» شهرت داشت و مولود طبیعی شکست نظامی ارتش آمریکا در ویتنام به شمار می‌رود. بر اساس نظریه مزبور طرح «ویتنامی کردن جنگ ویتنام»، یعنی «کشتار ویتنامی‌ها به دست ویتنامی‌ها» اجرا گردید و مقرر شد که کشورهای کلیدی جهان سوم، خود گام اول را در راه حفظ امنیت منافع بردارند. در این راستا کشورهای مزبور به‌صورت شرکای کوچک در عملیات سنگین مدیریت امپریالیستی درمی‌آمدند و در این شرایط بود که اندیشه «برق‌درد منطقه‌ای» زاده شد. ویژگی‌های اصلی این رهنامه شامل تغییر سیاست تهاجمی به سیاست مذاکره در پشت میز، محدود کردن حضور نظامی آمریکا در جهان و محول ساختن یک سری از وظایف نظامی به ارتش کشورهای وابسته به‌منظور حفظ منافع آمریکا و سرکوبی جنبش‌های آزادی‌بخش در مناطق مختلف جهان بود. [15]

انسجام نظامی انگلستان با انتشار عناوین مختلف توسط شاخه‌های نظامی و اسناد راهبرد ملی آغاز شد که منعکس‌کننده همکاری وزارت دفاع و شاخه‌های مختلف نیروهای مسلح باسیاست‌های نخست‌وزیرانی همچون مارگارت تاجر، جان میجر، تونی بلر و گوردن براون بود. در سال ۱۹۸۹ انتشار طراحی عملیات نظامی: رهنامه نظامی انگلستان، رویکرد مانور جنگی ارتش انگلستان را نشان داد. در جولای ۱۹۹۰ دولت بیانیه گزینه‌های تغییر که تقاضای کاهش تعداد کارکنان نظامی انگلستان را داشت به مجلس عوام این کشور ارائه داد. همچنین در جولای ۱۹۹۱ نیروی هوایی سلطنتی رهنامه AP ۳۰۰۰ نیروی هوایی را منتشر ساخت. در ژانویه ۱۹۹۵ نیروی زمینی گزارشی با عنوان حفظ ملخ گسترده‌تر را منتشر کرد که اولین اقدام آن برای ایجاد رهنامه حفظ صلح بعد از دوران جنگ سرد بود. در نوامبر سال ۱۹۹۵ نیروی دریایی سلطنتی اصول رهنامه بحری انگلستان را منتشر ساخت. نسخه جدید طراحی عملیات نظامی در ژانویه ۱۹۹۶ منتشر شد و در ژانویه سال بعد کالج فرماندهی و کارکنان ستاد مشترک برای تأکید بر اهمیت آموزش افسران به‌منظور اجرای عملیات مشترک نظامی ایجاد شد. در ژانویه ۱۹۹۷ رهنامه دفاعی انگلستان JWP0-01 منتشر شد که اولین نمونه سند مشترک تولیدشده توسط ارتش انگلستان بود. [10] در جدول زیر رویکرد غرب نسبت به مستندات

نظامی آورده شده است:

جدول ۱- رویکرد غرب در مستندات نظامی (منبع: نگارنده)

آمریکا	رهنامه معمولاً به اقدامات و خط‌مشی‌های سیاسی یک دولت‌مرد (عموماً رؤسای جمهور) که جنبه ابتکاری داشته و آثار مهمی بر جای می‌گذارد، اطلاق می‌شود و رهنامه نظامی آمریکا بالاترین سند برای کلیه رهنامه‌های مشترک بوده و این رهنامه به‌مثابه اصول بنیادی و چتری است برای به‌کارگیری نیروهای مسلح آمریکا.
ترومن	پوششی عوام‌فریبانه برای چنگ انداختن بر ثروت‌ها و منابع ملل عقب‌مانده بود
آیزنهاور	اصول آن مقابله همه‌جانبه با اتحاد شوروی و کمونیسم، ممانعت از نفوذ شوروی و محصور ساختن آن در خاک روسیه
نیکسون	تغییر سیاست تهاجمی به سیاست مذاکره در پشت میز، محدود کردن حضور نظامی آمریکا در جهان و محول ساختن یک سری از وظایف نظامی به ارتش کشورهای وابسته به‌منظور حفظ منافع آمریکا و سرکوبی جنبش‌های آزادی‌بخش
کارتر	حفظ و امنیت منافع در خاورمیانه - مقابله بانفوذ روسیه - افزایش توان نظامی آمریکا در خلیج فارس - برقراری روابط هند و پاکستان - جلوگیری از نفوذ روسیه در کشورهای مسلمان
مهار دوجانبه	سیاست کنترل و سد نفوذ ایران و عراق که نخستین بار در سال ۱۹۹۳ مطرح شد
انگلستان	رسیدگی زودهنگام به چالش‌های امنیتی، پشتیبانی از رویکرد چندجانبه، حفظ توانایی‌های متوازن و انعطاف‌پذیر برای پیش‌بینی بهتر تهدیدهای آینده و حفظ نیروهای رزمی سنتی با توانایی بازدارندگی و واکنش به تهدیدهای مختلف علیه کشور متعهد است
فرانسه	مدرنیزه نمودن، کوچک‌سازی، شرکت در جنگ‌های محدود و مناطق دورتر، پرتحرک بودن در صحنه عملیات، توجه ویژه به پشتیبانی آتش توپخانه سبک و اتکا به قدرت اطلاعاتی آمریکا در رزم جزء اصول رهنامه نظامی فرانسه می‌باشد.
ترکیه	تثبیت و شناسایی دشمن در عمق خاک خود - توان بقا بالا- مدیریت قوی و انعطاف‌پذیر- دارای کارکنان متخصص و باکیفیت - دستیابی به موشک‌های دوربرد زمین به زمین، زره‌پوش و تانک‌های مدرن، سیستم‌های ضد هوایی با ارتفاع پایین و متوسط، واحدهای رزم هوایی و سیستم‌های اطلاعاتی قوی
رژیم اشغالگر قدس	سه رکن اصلی راهبرد نظامی رژیم اشغالگر قدس بازدارندگی، هشدار راهبردی و تصمیم‌گیری بوده و به دست آمدن پیروزی در کوتاه‌ترین زمان ممکن، تکیه بر غافلگیری و به دست آوردن سیستم سلاح‌های جدید سازمان‌دهی مجدد و راهبرد مناسب به‌عنوان مؤلفه‌های رهنامه نظامی رژیم اشغالگر قدس تأکید دارد.
پیرامون	اسرائیل بایستی با ممالک غیر عرب نزدیک به منطقه روابط محکم و دوستانه برقرار کرده تا در مقابله با خطر اعراب، موازنه قدرت حاصل آید

۴.۳. رویکرد شرق نسبت به مستندات نظامی

رهنامه نظامی فدراسیون روسیه یکی از اسناد برنامه‌ریزی راهبردی بنیادین در فدراسیون روسیه

است و شامل نظامی از دیدگاه‌های رسمی پذیرفته‌شده در دولت جهت آماده‌سازی دفاع مسلحانه و حفاظت مسلحانه از فدراسیون روسیه است. پایه و بنیان قانونی رهنامه نظامی شامل قانون اساسی فدراسیون روسیه، اصول و هنجارهای عمومی شناسایی‌شده قوانین بین‌المللی و پیمان‌های فدراسیون روسیه در حوزه دفاع، کنترل تسلیحات و خلع سلاح، قوانین اساسی فدرال و فرامین قانونی رئیس‌جمهور فدراسیون روسیه و دولت فدراسیون روسیه است. [16] رهنامه برژنف سیاست خارجی شوروی در زمان رهبری لئونید برژنف بود که بیان می‌کرد: «حاکمیت هر کشور سوسیالیستی نمی‌تواند مغایر با منافع و امنیت کشورهای دیگر سوسیالیستی یا نهضت انقلاب جهانی باشد.» [14]

اصول مستخرج از رهنامه راهبردی دفاعی نظامی چین را در می‌توان در زیر برشمرد:

- تأکید بر ممانعت نیروهای دشمن از تهاجم و به هم ریختن توازن و تعادل دشمن با حملات تهاجمی اولیه؛
- تأکید بر دفاع مؤثر با نابود کردن، انهدام قابلیت‌ها و توانمندی‌های دشمن در مناطق سرزمینی دشمن در خاک خود، قبل از آنکه آن‌ها به فکر حمله باشند؛
- تقویت توانمندی‌های موشکی و تجهیزات پرتاب موشک؛
- تقویت نیروهای ویژه هوای؛
- تقویت سامانه‌های ارتباطی، مخابراتی و جنگ الکترونیک؛
- تقویت سامانه‌های فرماندهی و کنترل؛
- تأکید بر تمرکز بر آموزش‌ها، تمرینات مقابله، واکنش در برابر درگیری و حملات بدون هشدار و ناگهانی برای پیشگیری از غافلگیری. [17]

رهنامه یوشیدا به اهداف و طرح‌های یوشیدا شیگه‌رو در مورد سیاست ژاپن پس از جنگ جهانی دوم گفته می‌شود. یوشیدا جنگ جهانی دوم را یک شکست و انحراف تاریخی می‌شمرد و عقیده داشت که مهم‌ترین عامل، عامل اقتصادی است و ژاپن به خاطر موقعیت جغرافیایی باید به آمریکا و بریتانیا که دارای فناوری پیشرفته و اقتصاد غنی و روابط نزدیک تاریخی هستند تأکید نماید. ژاپن باید متعلق به حوزه غیر کمونیست باشد و برای مقابله با کمونیسم حمایت امنیتی آمریکا لازم است. ژاپن یک کشور نسبتاً غربی است تا آسیایی و رویارویی با قدرتهای استعماری آمریکا و بریتانیا عاقلانه نیست. [13]

اسناد نظامی هند شامل رهنامه‌ها و آیین‌نامه‌ها به‌عنوان یک سند در دو بخش تنظیم‌شده است. بخش اصلی شامل موضوعاتی برای انتشار در سطح گسترده ارتش و قسمت دوم ضمیمه بخش اول است که به‌صورت بخشنامه و دارای طبقه‌بندی خیلی محرمانه می‌باشد که به‌وسیله مرکز فرماندهی ارتش هند مورد تصویب قرار گرفته و سندی به شمار می‌آید که برای اطلاع‌رسانی، هدایت و اجرا به مبادی مرتبط به آن ارسال می‌گردد. بخش اول، هر ۵ سال و یا هر زمان که لازم باشد، مورد تجدیدنظر قرار می‌گیرد و هر ده سال یک‌بار مجدداً صادر می‌گردد. [11]

اسناد نظامی ارتش پاکستان شامل رهنامه‌ها و آیین‌نامه‌ها بر مبنای عملیات تهاجمی تحت شرایط زمانی خاص پی‌ریزی گردیده است. مسئولین دفاعی پاکستان بر این حقیقت واقفاند که با

توجه به برتری قدرت رزمی هند نسبت به پاکستان (در بعضی موارد نسبت نیروها شش به یک می‌رسد)، شروع و ادامه یک جنگ طولانی برای ارتش پاکستان مقدور نخواهد بود و لذا این کشور به عملیات تهاجمی سریع و کوتاه‌مدت متکی گردیده است. پاکستان کشوری هسته‌ای است؛ و تکیه‌بر سلاح هسته‌ای بخشی از رهنامه دفاعی آن کشور را تشکیل می‌دهد. طراحان نظامی پاکستان معتقدند موشک‌های برد کوتاه و بلند هسته‌ای طی سالیان گذشته، بازدارندگی لازم را برای هر دو کشور هند و پاکستان فراهم آورده است. این کشور به دلیل نداشتن منابع پشتیبانی، عمق کم راهبردی و قوی‌تر بودن دشمن سنتی خود (هند) از جمیع جهات نمی‌تواند حمله اولیه را تحمل کرده و وارد مرحله طولانی مدت دفاع شود. بدین جهت رهنامه نظامی آن تهاجمی - دفاعی است که حمله پیشگیرانه را در صورت بروز علائم جنگ توصیه می‌نماید. در این میان نقش نیروی هوایی و دریایی آن کشور عمدتاً دفاعی بوده و مانورهای نظامی عمدتاً همین هدف را دنبال می‌نماید. [14] در جدول زیر رویکرد شرق نسبت به مستندات نظامی آورده شده است:

جدول ۲- رویکرد شرق در مستندات نظامی (منبع: نگارنده)

روسیه	رهنامه در فدراسیون روسیه برخلاف رهنامه در فرهنگ آمریکایی، در بخش‌های تحتانی هرم نظامی تعریف نمی‌گردد. در این فرهنگ جایگاه رهنامه بالاتر از راهبرد بزرگ قرار دارد
برژنف	حاکمیت مطلق با عضویت در جامعه مشترک المنافع سوسیالیستی سازگار نیست، زیرا وظیفه در برابر نهضت جهانی کمونیسم بالاتر از منافع ملی است
چین	مفاهیم و طرح‌های عملیاتی ارتش چین، بر اساس ممانعت نیروهای دشمن از تهاجم و به هم ریختن توازن و تعادل دشمن با حملات تهاجمی اولیه است.
یوشیدا	یوشیدا جنگ جهانی دوم را یک شکست و انحراف تاریخی می‌شمرد و عقیده داشت که ژاپن باید متعلق به حوزه غیر کمونیست باشد و برای مقابله با کمونیسم حمایت امنیتی آمریکا لازم است.
هند(دوست)	حمله به اراده دشمن - فرصت را غنیمت شمردن - تخریب و انهدام - تأکید بر تقویت قدرت جابجایی - تأکید بر تقویت روحیه معنوی و اخلاقیات اولیه سربازی - گسترش منطقه نبرد - تأکید بر حفظ سطح بالایی از آمادگی برای نبرد - اختصاص منابع کافی برای انجام موفقیت‌آمیز عملیات - انگیزش - تأکید بر قدرت رهبری فرماندهی - تأکید بر وجود قدرت مدیریت در فرماندهان عملیاتی - تأکید بر جنگ اطلاعاتی - توسعه شفافیت صحنه نبرد و آگاهی موقعیتی - کاهش زمان عکس‌العمل - عملیات شبانه - فریب - افزایش قابلیت تحرک - غافل گیر کردن
پاکستان(همسایه)	رهنامه ارتش پاکستان بر مبنای عملیات تهاجمی تحت شرایط زمانی خاص پی‌ریزی گردیده است.

۵. تجزیه و تحلیل

۵.۱. تجزیه و تحلیل کیفی هدف تحقیق:

مقایسه تطبیقی بین نحوه تدوین و بازنگری آیین‌نامه‌ها در ارتش جمهوری اسلامی ایران با کشورهای دوست و هم‌پیمان

گام اول: دسته‌بندی داده‌ها (دسته‌بندی داده‌ها بر اساس مصاحبه با صاحب‌نظران/منابع مطالعاتی)**جدول ۳- دسته‌بندی داده‌ها (منبع: نگارنده)**

تفاوت	شباهت
بهره از ترجمه آیین‌نامه‌های آمریکایی در کشورهای دوست و همسایه به‌وفور دیده می‌شود	بستر و ساختار مناسب و به‌کارگیری خبرگان در تدوین آیین‌نامه‌ها
در کشورهای دوست و هم‌پیمان نیازسنجی تدوین در آیین‌نامه‌ها فرایند از پایین به بالا و در اجا فرایندی از بالا به پایین با رصد کردن تغییرات در تمامی زمینه‌ها از جمله عملیات، تجهیزات، تسلیحات و شیوه‌های جنگیدن است	نیازسنجی به تدوین آیین‌نامه با توجه به تغییر در سازمان یا تاکتیک‌ها در محیط‌های نبرد
در کشورهای دوست و همسایه با نگاه بر کشورهای صاحب قدرت نوع تهدید و میزان تهدید، اهداف و برنامه‌های اعلام‌شده برای دفع تهدید قبل از شکل‌گیری و درنهایت انهدام تهدید، مناطق جغرافیایی مورد عمل یگان و میزان پیشرفت و توسعه کشور تهدیدکننده در تدوین لحاظ می‌گردد.	نیازسنجی در تدوین توسط یگان‌ها و سازمان‌های اجرایی و عملیاتی یا دانشگاهی و پژوهشی به‌محض درک و احساس بازخوردهای منفی و ایجاد مشکل در اجرای وظایف و مأموریت سازمانی
سابقه طولانی اجا در این امر پتانسیل‌های خوبی برخلاف کشورهای دوست و هم‌پیمان فراهم کرده است	استفاده از منابع غربی تا قبل از انقلاب در تدوین آیین‌نامه‌ها
تدوین آیین‌نامه‌ها در کشورهای دوست و هم‌پیمان براساس موقعیت جغرافیایی مناطق عملیاتی یگان‌های رزمی با اولویت تهدیدهای کشورهای ابرقدرت است.	تغییر در دکترین‌های موجود در مقام آیین است که خود تابع عوامل گوناگونی چون تجربیات، فناوری و... می‌باشد
تدوین آیین‌نامه‌ها در کشور جمهوری اسلامی ایران بر اساس میزان پیشرفت و توسعه کشورهای تهدیدکننده در حوزه سلاح و تجهیزات است.	نیازسنجی مستمر بر اساس اولویت‌های سازمانی
تدوین آیین‌نامه‌ها در کشورهای دوست و هم‌پیمان بر اساس نوع و میزان تهدیدی است که کشورهای ابرقدرت دیکته می‌نمایند، صورت می‌گیرد.	نیازسنجی بر اساس تغییر در سازمان رزم و تاکتیک‌های عملیاتی حاصل از فعالیت‌های میدانی یگان‌ها
ارزیابی کارایی آیین‌نامه در کشورهای دوست و هم‌پیمان توسط ابرقدرت‌ها صورت می‌گیرد.	نیازسنجی بر اساس تغییر در سیاست‌های کلان دفاعی و دکترین کشور
اجرای آزمایشی آیین‌نامه در کشورهای دوست و هم‌پیمان در رزمایش‌ها با مأموریت‌های چندملیتی	سطح‌بندی مستندات و آیین‌نامه‌های سازمانی در سلسله‌مراتب بالادستی
واگذاری آیین‌نامه به یک تیپ مخصوص ارزیابی آیین‌نامه‌ها در کشورهای دوست و هم‌پیمان	وجود آیین‌نامه در کلیه رده‌های تاکتیکی و عملیاتی و راهبردی در ساختار سازمانی تدوین آیین‌نامه‌ها
بازنگری آیین‌نامه‌ها، در آجا طی قرارداد پژوهشی به‌صورت پروژه تحقیقاتی به یکی از کارکنان خبره و متخصص ارتش واگذار می‌شود	آیین‌نامه‌ها برخلاف فرهنگ غربی، در بخش‌های تحتانی هرم نظامی تعریف نمی‌گردد و در این فرهنگ جایگاه بالاتر دارند.

از یک فرایند مشخص و سازمانی در بازنگری استفاده می‌گردد.	داوری خبرگان فن به‌صورت تئوریک و مطابق شیوه‌نامه‌های مصوب در ارتش جمهوری اسلامی ایران
اصول زیر در بازنگری آیین‌نامه در کشورها نگاه کوتاه‌مدت و بلندمدت در اجرا و انجام تست‌های میدانی در سنجش کارایی آیین‌نامه استفاده می‌گردد.	ارزیابی عملکرد آیین‌نامه در کشورهای دوست و هم‌پیمان توسط کشور مرجع
آیین‌نامه‌ها بر مبنای عملیات تهاجمی تحت شرایط زمانی خاص مورد ارزیابی میدانی قرار می‌گیرند	ارزیابی آیین‌نامه‌ها از طریق تشکیل کمیته‌های موضوعی و تخصصی مرتبط با آیین‌نامه‌ها در ارتش جمهوری اسلامی ایران

گام دوم: پردازش داده‌ها

در این مرحله پاسخ‌های ارائه‌شده توسط صاحب‌نظران و اهم موارد مرتبط با موضوع در اسناد، کتب و سایر مدارک علمی در خصوص شباهت‌ها و تفاوت‌های تدوین و بازنگری آیین‌نامه‌ها در ارتش جمهوری اسلامی ایران و کشورهای دوست و هم‌پیمان، مورد پایش و بررسی قرار گرفته و نتایج آن در گام قضاوت آورده شده است.

گام سوم: قضاوت

به‌طور کلی مهم‌ترین شباهت‌ها و تفاوت‌های تدوین و بازنگری آیین‌نامه‌ها در ارتش جمهوری اسلامی ایران و کشورهای دوست و هم‌پیمان، طبقه‌بندی (پالایش، تلخیص و نمایش)، پردازش و درنهایت برابر جدول زیر آورده شده است:

جدول ۴- قضاوت در خصوص داده‌ها (منبع: نگارنده)

شباهت‌ها و تفاوت‌ها تدوین آیین‌نامه‌ها:
• نیازسنجی مستمر بر اساس اولویت‌های سازمانی در تدوین آیین‌نامه‌ها در ارتش جمهوری اسلامی ایران و کشورهای دوست و هم‌پیمان
• نیازسنجی بر اساس تغییر در سازمان رزم و تاکتیک‌های عملیاتی حاصل از فعالیت‌های میدانی یگان‌ها در تدوین آیین‌نامه‌ها در ارتش جمهوری اسلامی ایران و کشورهای دوست و هم‌پیمان
• نیازسنجی بر اساس تغییر در سیاست‌های کلان دفاعی و دکترین کشور در تدوین آیین‌نامه‌ها در ارتش جمهوری اسلامی ایران و کشورهای دوست و هم‌پیمان
• سطح‌بندی مستندات و آیین‌نامه‌های سازمانی در سلسله‌مراتب بالادستی در ساختار سازمانی در ارتش جمهوری اسلامی ایران و کشورهای دوست و هم‌پیمان
• وجود آیین‌نامه در کلیه رده‌های تاکتیکی و عملیاتی و راهبردی در ساختار سازمانی در ارتش جمهوری اسلامی ایران و کشورهای دوست و هم‌پیمان
• نیازسنجی تدوین آیین‌نامه‌ها در کشورهای دوست و هم‌پیمان بر اساس نوع و میزان تهدید کشورهای ابرقدرت با نیازسنجی در کشور جمهوری اسلامی ایران،
• نیازسنجی تدوین آیین‌نامه‌ها در کشورهای دوست و هم‌پیمان بر اساس موقعیت جغرافیایی مناطق عملیاتی یگان‌های رزمی با اولویت تهدیدهای کشورهای ابرقدرت،
• نیازسنجی تدوین آیین‌نامه‌ها در کشور جمهوری اسلامی ایران بر اساس میزان پیشرفت و توسعه کشورهای

تهدیدکننده در حوزه سلاح و تجهیزات با نیازسنجی در کشورهای دوست و هم‌پیمان، • نیازسنجی تدوین آیین‌نامه‌ها در کشورهای دوست و هم‌پیمان در فرایندهای سازمانی ابلاغی از بالا به پایین با نیازسنجی فرایند دوطرفه در کشور جمهوری اسلامی ایران، • وجود ساختار و مجموعه منسجم و سازمان مشخص جهت تدوین آیین‌نامه‌ها در کشور جمهوری اسلامی ایران، • تخصیص نیروی انسانی کافی و متبحر برای انجام فرایند تدوین آیین‌نامه‌ها در کشور جمهوری اسلامی ایران، • ترجمه مستندات نظامی غربی (ایالات متحده آمریکا) و بهره‌گیری از آن‌ها در تدوین آیین‌نامه‌ها در کشورهای دوست و هم‌پیمان، • مدیریت دانش و استفاده از تجربیات دوران دفاع مقدس و بهره‌گیری از آن‌ها در فرایند تدوین آیین‌نامه‌های کشور جمهوری اسلامی ایران.
شباهت‌ها و تفاوت‌ها بازنگری آیین‌نامه‌ها: • نیازسنجی تدوین آیین‌نامه‌ها در کشورهای دوست و هم‌پیمان بر اساس نوع و میزان تهدید کشورهای ابرقدرت با نیازسنجی در کشور جمهوری اسلامی ایران، • نیازسنجی تدوین آیین‌نامه‌ها در کشورهای دوست و هم‌پیمان بر اساس موقعیت جغرافیایی مناطق عملیاتی یگان‌های رزمی با اولویت تهدیدهای کشورهای ابرقدرت، • نیازسنجی تدوین آیین‌نامه‌ها در کشور جمهوری اسلامی ایران بر اساس میزان پیشرفت و توسعه کشورهای تهدیدکننده در حوزه سلاح و تجهیزات با نیازسنجی در کشورهای دوست و هم‌پیمان، • نیازسنجی تدوین آیین‌نامه‌ها در کشورهای دوست و هم‌پیمان در فرایندهای سازمانی ابلاغی از بالا به پایین با نیازسنجی فرایند دوطرفه در کشور جمهوری اسلامی ایران، • وجود ساختار و مجموعه منسجم و سازمان مشخص جهت تدوین آیین‌نامه‌ها در کشور جمهوری اسلامی ایران، • تخصیص نیروی انسانی کافی و متبحر برای انجام فرایند تدوین آیین‌نامه‌ها در کشور جمهوری اسلامی ایران، • ترجمه مستندات نظامی غربی (ایالات متحده آمریکا) و بهره‌گیری از آن‌ها در تدوین آیین‌نامه‌ها در کشورهای دوست و هم‌پیمان، • مدیریت دانش و استفاده از تجربیات دوران دفاع مقدس و بهره‌گیری از آن‌ها در فرایند تدوین آیین‌نامه‌های کشور جمهوری اسلامی ایران، • بازنگری آیین‌نامه‌ها در کوتاه‌مدت با انجام تست‌های میدانی در رزمایش‌ها و اعمال تغییرات جزئی بازنگری، • بازنگری آیین‌نامه‌ها در دوره‌های زمانی میان‌مدت و بلندمدت، • سنجش سازگاری فرایندهای اجرایی آیین‌نامه‌ها با نیازهای سازمانی در ارزیابی آیین‌نامه‌ها، • بهره‌گیری از نظرات فرماندهان یگان‌های عملیاتی و اجرایی در ارزیابی میزان سازمان‌دهی مناسب آیین‌نامه.

۵.۲. تجزیه و تحلیل کمی داده‌ها

در این پژوهش به علت نبودن پرسشنامه استاندارد از پرسشنامه محقق ساخته با ۲۸ گویه استفاده شده است. سؤالات پرسشنامه بر اساس مؤلفه‌های پژوهش، تعداد ۵ سؤال به‌منظور شناسایی جامعه، ۵ سؤال در مورد تبیین شباهت‌های تدوین، ۸ سؤال در مورد تبیین تفاوت‌های تدوین، ۴ سؤال در مورد تبیین شباهت‌های بازنگری و ۶ سؤال در مورد تبیین تفاوت‌های بازنگری آیین‌نامه‌های ارتش جمهوری اسلامی ایران و کشورهای دوست و هم‌پیمان، ارائه شده است. به‌منظور دستیابی به هدف تحقیق، سؤالات پرسش‌نامه با توجه به مضامین کسب‌شده دسته‌بندی گردیدند.

جدول ۵: بررسی میانگین داده‌های پرسشنامه

ردیف	مضامین	متغیر	خیلی کم	کم	متوسط	زیاد	خیلی زیاد	میانگین
۱	نیازسنجی و توانمندسازی	نیازسنجی مستمر بر اساس اولویت سازمانی	۲	۰	۲۸	۴۰	۳۰	۳۰۹۶
۲		نیازسنجی بر اساس تغییر در سازمان رزم و تاکتیک‌های عملیاتی حاصل از فعالیت‌های میدانی یگان‌ها	۲	۲	۲۲	۳۸	۳۶	۴۰۰۴
۳		نیازسنجی بر اساس تغییر در سیاست‌های کلان دفاعی و دکترین کشور	۴	۴	۱۶	۴۲	۳۴	۳۰۹۸
۴		سطح‌بندی مستندات و آیین‌نامه‌های سازمانی در سلسله‌مراتب بالادستی	۴	۱۰	۱۶	۱۲	۵۸	۴۰۱۰
۵		وجود آیین‌نامه در کلیه رده‌های تاکتیکی و عملیاتی و راهبردی در ساختار سازمانی	۰	۱۶	۱۴	۳۴	۳۶	۳۰۹۰
میانگین								
			۲	۶	۱۹	۳۴	۳۹	۳۰۹۹
۸	نیازسنجی و توانمندسازی	نیازسنجی بر اساس نوع و میزان تهدید کشورهای ابرقدرت	۰	۰	۸	۳۲	۶۰	۴۰۵۲
۹		نیازسنجی براساس موقعیت جغرافیایی مناطق عملیاتی یگان‌های رزمی با اولویت تهدیدهای کشورهای ابرقدرت	۰	۴	۱۰	۴۸	۳۸	۴۰۲۰
۱۰		نیازسنجی براساس میزان پیشرفت و توسعه کشورهای تهدیدکننده در حوزه سلاح و تجهیزات	۰	۲	۸	۶۴	۲۶	۴۰۱۴
۱۱		نیازسنجی در فرایندهای سازمانی ابلاغی از بالا به پایین	۰	۰	۱۶	۵۲	۳۲	۴۰۱۶
۱۲		وجود ساختار و مجموعه منسجم و سازمان مشخص جهت تدوین آیین‌نامه‌ها	۰	۶	۱۰	۵۴	۳۰	۴۰۰۸
۱۳		تخصیص نیروی انسانی کافی و متبحر جهت تدوین آیین‌نامه‌ها	۰	۴	۱۶	۴۴	۳۶	۴۰۱۲
۱۴		ترجمه مستندات نظامی غربی (ایالات‌متحده آمریکا) و بهره‌گیری از آن‌ها	۲	۸	۳۲	۱۸	۴۰	۳۰۸۶
۱۵		مدیریت دانش و استفاده از تجربیات دوران دفاع مقدس و بهره‌گیری از آن‌ها در فرایند تدوین آیین‌نامه‌ها	۰	۴	۱۲	۵۲	۳۲	۴۰۱۲
میانگین								

ردیف	مضامین	متغیر	خیلی کم	کم	متوسط	زیاد	خیلی زیاد	میانگین
					4	6	۶	۱۴.
۱۶	۳.۴.۲.۵.۱.۳	هم‌زمانی بازنگری آیین‌نامه‌ها در کشورهای دوست و هم‌پیمان با کشورهای مرجع مستندات	۰	۶	۲۴	۴۰	۳۰	۳.۹۴
۱۷		ارزیابی آیین‌نامه‌ها به کمک تیپ‌های مخصوص ارزیابی در کشورهای دوست و همسایه با کمک کشورهای ابرقدرت	۲	۴	۲۶	۳۸	۳۰	۳.۹۰
۱۸		ارزیابی آیین‌نامه‌ها از طریق شبیه‌سازهای آموزشی و عملیاتی در کشور جمهوری اسلامی ایران	۲	۱۰	۲۰	۴۲	۲۶	۳.۸۰
۱۹		ارزیابی از طریق تشکیل کمیته‌های موضوعی و تخصصی مرتبط با آیین‌نامه‌ها در کشور جمهوری اسلامی ایران	۰	۰	۲۰	۵۲	۲۸	۴.۰۸
۲۰		استفاده از شاخص‌ها و استانداردها در ارزیابی آیین‌نامه‌ها در کشور جمهوری اسلامی ایران	۰	۴	۲۲	۴۲	۳۲	۴.۰۲
۲۱		ارزیابی عملکرد آیین‌نامه در کشورهای دوست و هم‌پیمان توسط کشور مرجع	۲	۴	۲۰	۴۴	۳۰	۳.۹۶
میانگین			۱	۵	۲۲	۴۳	۲۹	۳.۹۵

نتایج حاصل از تحلیل جدول مشخص نمود که کلیه جامعه آماری در پاسخ‌گویی به متغیرها (سؤالات مرتبط با مضامین) شرکت و موارد زیر احصاء شد:

- گویه‌های مربوط به شباهت‌های تدوین آیین‌نامه‌ها در ارتش جمهوری اسلامی ایران و کشورهای دوست و هم‌پیمان توسط ۷۲ درصد از جامعه نمونه تایید شد.
- گویه‌های مربوط به تفاوت‌های تدوین آیین‌نامه‌ها در ارتش جمهوری اسلامی ایران و کشورهای دوست و هم‌پیمان توسط ۸۲ درصد از جامعه نمونه تایید شد.
- گویه‌های مربوط به شباهت‌های بازنگری آیین‌نامه‌ها در ارتش جمهوری اسلامی ایران و کشورهای دوست و هم‌پیمان توسط ۷۴ درصد از جامعه نمونه تایید شد.
- گویه‌های مربوط به تفاوت‌های بازنگری آیین‌نامه‌ها در ارتش جمهوری اسلامی ایران و کشورهای دوست و هم‌پیمان توسط ۷۲ درصد از جامعه نمونه تایید شد.

۵.۳. بررسی استنباطی داده‌ها

به منظور بررسی استنباطی داده‌ها فرضیه زیر مطرح و مورد آزمون قرار می‌گیرد:

فرضیه: بنظر می‌رسد تدوین و بازنگری آیین‌نامه‌ها در ارتش جمهوری اسلامی ایران و کشورهای دوست و هم‌پیمان بر اساس مؤلفه‌های کسب شده در جدول بالا، دارای شباهت و تفاوت است.

در سطح تحلیلی و استنباطی برای داده‌های تحقیق، از آزمون t تک نمونه‌ای (t -test) با استفاده از نرم‌افزار SPSS استفاده می‌گردد. برای تبیین شباهت‌ها و تفاوت‌های تدوین و بازنگری آیین‌نامه‌ها در ارتش جمهوری اسلامی ایران و کشورهای دوست و هم‌پیمان، میانگین مؤلفه‌های اندازه‌گیری شده با عدد ثابت ۳ مقایسه شده‌اند. میانگین بزرگ‌تر از ۳ نشان‌دهنده این است که گویه‌های موردنظر مبین شباهت‌ها و یا تفاوت‌های تدوین و بازنگری آیین‌نامه‌ها در این حوزه می‌باشند. بنابراین فرضیه آزمون را می‌توان به صورت زیر در نظر گرفت:

$$\begin{cases} H_0: \mu = 3 \\ H_1: \mu \neq 3 \end{cases}$$

جدول زیر، نتایج آماره‌های توصیفی مربوط به آزمون فرضیه را ارائه می‌کند. نتایج به‌دست‌آمده نشان می‌دهد که مقدار میانگین مؤلفه‌ها از میانگین طیف پاسخ‌ها (عدد ۳) بزرگ‌تر است، ولی این موضوع باید از طریق آزمون فرض یا فاصله اطمینان تأیید شود.

جدول ۶- آماره‌های توصیفی مربوط به آزمون فرضیه

آزمون t تک نمونه‌ای				
مؤلفه	حجم نمونه	میانگین	انحراف معیار	خطای معیار میانگین
شباهت در تدوین	۱۰۰	۳.۹۹	۰.۹۶۸	۰.۱۳۷
تفاوت در تدوین	۱۰۰	۴.۱۴	۰.۷۹۹	۰.۱۱۳
شباهت در بازنگری	۱۰۰	۳.۹۸	۰.۸۸۸	۰.۱۲۶
تفاوت در بازنگری	۱۰۰	۳.۹۵	۰.۹۶۸	۰.۱۳۷

جدول ۷- آماره‌های استنباطی مربوط به آزمون فرضیه

آزمون t تک نمونه‌ای							
مقدار مورد آزمون = ۳						مؤلفه	
فاصله اطمینان ۹۵٪ اختلاف میانگین نمونه		اختلاف میانگین	سطح معنی‌داری	درجه آزادی	آماره t		
حد بالا	حد پایین						
۱.۲۲	۰.۶۷						
۱.۳۲	۸۶	۰.۹۴۴	۰.۰۰۰	۹۹	۱۲.۸۹۳	شباهت در تدوین	
۱.۲۳	۰.۷۲	۱.۰۸۹	۰.۰۰۰	۹۹	۱۸.۶۴۴	تفاوت در تدوین	
۱.۲۳	۰.۷۲	۰.۹۷۶	۰.۰۰۰	۹۹	۱۴.۷۶۵	شباهت در بازنگری	
۱.۲۲	۰.۶۷	۰.۹۴۴	۰.۰۰۰	۹۹	۱۴.۸۹۳	تفاوت در بازنگری	

جدول بالا نتایج آماره‌های استنباطی مربوط به آزمون را ارائه می‌کند. با توجه به نتایج به‌دست‌آمده، مقدار معناداری مؤلفه‌ها، برابر $0/000$ می‌باشد. از آنجایی که مقدار معناداری این مؤلفه کوچک‌تر از 5 درصد است، بنابراین فرضیه H_0 رد می‌شود و ادعای برابری میانگین با 3 رد می‌شود. فاصله اطمینان 95 درصدی این مؤلفه‌ها را می‌توان به‌صورت زیر نوشت:

مؤلفه شباهت در تدوین	$3.67 \leq \mu \leq 4.22 \rightarrow 0.99 \leq \mu - 3 \leq 1.22 \rightarrow$ حد بالا $\mu - 3 \leq$ حد پایین
مؤلفه تفاوت در تدوین	$3.86 \leq \mu \leq 4.32 \rightarrow 0.86 \leq \mu - 3 \leq 1.32 \rightarrow$ حد بالا $\mu - 3 \leq$ حد پایین
مؤلفه شباهت در بازنگری	$3.72 \leq \mu \leq 4.23 \rightarrow 0.72 \leq \mu - 3 \leq 1.23 \rightarrow$ حد بالا $\mu - 3 \leq$ حد پایین
مؤلفه تفاوت در بازنگری	$3.67 \leq \mu \leq 4.22 \rightarrow 0.99 \leq \mu - 3 \leq 1.22 \rightarrow$ حد بالا $\mu - 3 \leq$ حد پایین

از آنجاکه حد پایین و حد بالا در شاخص‌های مربوط به مؤلفه‌ها مثبت می‌باشد، بنابراین میانگین از مقدار مورد آزمون (3) بزرگ‌تر است. بنابراین، فرضیه 1 پذیرفته می‌شود و می‌توان گفت که کلیه مؤلفه‌های لحاظ شده در شباهت‌ها و تفاوت‌های تدوین و بازنگری آیین‌نامه‌ها در ارتش جمهوری اسلامی ایران و کشورهای دوست و هم‌پیمان مورد تایید هستند.

۶. نتیجه‌گیری

امروزه آیین‌نامه‌ها تقریباً جزء لاینفک ساختار سازمانی تمام ارتش‌های دنیا محسوب می‌شود و با حساسیت زیادی گردآوری و تدوین می‌شوند. ارتش جمهوری اسلامی ایران به‌عنوان ارتشی توانمند و بزرگ، از این قاعده مستثنا نبوده و از بدو تأسیس همواره اقدام به تدوین و بازنگری در آیین‌نامه‌های ضروری در راستای مأموریت خود نموده است. این آیین‌نامه‌ها در آغاز با الگوبرداری از کشورهای صاحب سبک در زمینه‌های نظامی و بخصوص کشورهای غربی و ایالات‌متحده آمریکا تدوین شد و در سال‌های بعد با توجه به نیازهای به وجود آمده و پیشرفت‌های به‌دست‌آمده در تکنولوژی و علوم نظامی، بارها مورد بازبینی و بومی‌سازی قرار گرفته است پژوهشگران در این تحقیق با انجام یک پژوهش علمی، تفاوت‌ها و شباهت‌های تدوین و بازنگری آیین‌نامه‌ها در ارتش جمهوری اسلامی ایران و کشورهای دوست و هم‌پیمان را احصاء نمودند. فرایند تحقیق بر اساس یک روش علمی استاندارد در جهت دستیابی به هدف اصلی و پاسخگویی به سوالات فرعی طراحی شد که در ادامه محقق با طراحی، توزیع و تجزیه و تحلیل پرسش‌نامه‌ای محقق ساخته با 28 گویه به سوالات پاسخ و در نهایت موارد زیر احصاء گردید:

تفاوت‌های تدوین و بازنگری آیین‌نامه‌ها برابر اولویت‌بندی:

✓ نیازسنجی بر اساس نوع و میزان تهدید کشورهای ابرقدرت در کشورهای دوست و هم‌پیمان؛

- ✓ نیازسنجی براساس موقعیت جغرافیایی مناطق عملیاتی یگان‌های رزمی با اولویت تهدیدهای کشورهای ابرقدرت در کشورهای دوست و هم‌پیمان؛
 - ✓ نیازسنجی در فرایندهای سازمانی ابلاغی از بالا به پایین در کشورهای دوست و هم‌پیمان؛
 - ✓ نیازسنجی براساس میزان پیشرفت و توسعه کشورهای تهدیدکننده در حوزه سلاح و تجهیزات در ارتش جمهوری اسلامی ایران؛
 - ✓ تخصیص نیروی انسانی کافی و متبحر جهت تدوین آیین‌نامه‌ها در ارتش جمهوری اسلامی ایران؛
 - ✓ مدیریت دانش و استفاده از تجربیات دوران دفاع مقدس و بهره‌گیری از آن‌ها در فرایند تدوین آیین‌نامه‌ها در ارتش جمهوری اسلامی ایران؛
 - ✓ وجود ساختار و مجموعه منسجم و سازمان مشخص جهت تدوین آیین‌نامه‌ها در ارتش جمهوری اسلامی ایران؛
 - ✓ ترجمه مستندات نظامی غربی (ایالات متحده آمریکا) و بهره‌گیری از آن‌ها در کشورهای دوست و هم‌پیمان؛
 - ✓ ارزیابی از طریق تشکیل کمیته‌های موضوعی و تخصصی مرتبط با آیین‌نامه‌ها در ارتش جمهوری اسلامی ایران؛
 - ✓ استفاده از شاخص‌ها و استانداردها در ارزیابی آیین‌نامه‌ها در ارتش جمهوری اسلامی ایران؛
 - ✓ ارزیابی عملکرد آیین‌نامه در کشورهای دوست و هم‌پیمان توسط کشور مرجع؛
 - ✓ هم‌زمانی بازنگری آیین‌نامه‌ها در کشورهای دوست و هم‌پیمان با کشورهای مرجع مستندات؛
 - ✓ ارزیابی آیین‌نامه‌ها به کمک تیپ‌های مخصوص ارزیابی در کشورهای دوست و همسایه با کمک کشورهای ابرقدرت؛
 - ✓ ارزیابی آیین‌نامه‌ها از طریق شبیه‌سازهای آموزشی و عملیاتی در ارتش جمهوری اسلامی ایران.
- شباهت‌های تدوین و بازنگری آیین‌نامه‌ها برابر اولویت‌بندی:
- ✓ سطح‌بندی مستندات و آیین‌نامه‌های سازمانی در سلسله‌مراتب بالادستی؛
 - ✓ نیازسنجی بر اساس تغییر در سازمان رزم و تاکتیک‌های عملیاتی حاصل از فعالیت‌های میدانی یگان‌ها؛

- ✓ نیازسنجی بر اساس تغییر در سیاست‌های کلان دفاعی و دکت‌ترین کشور؛
- ✓ نیازسنجی مستمر براساس اولویت سازمانی؛
- ✓ وجود آیین‌نامه در کلیه رده‌های تاکتیکی و عملیاتی و راهبردی در ساختار سازمانی؛
- ✓ بازنگری آیین‌نامه‌ها در دوره‌های زمانی میان‌مدت و بلندمدت؛
- ✓ سنجش سازگاری فرایندهای اجرایی آیین‌نامه‌ها با نیازهای سازمانی؛
- ✓ بازنگری آیین‌نامه‌ها در کوتاه‌مدت با انجام تست‌های میدانی در رزمایش‌ها و اعمال تغییرات جزئی؛
- ✓ بهره‌گیری از نظرات فرماندهان یگان‌های عملیاتی و اجرایی در ارزیابی میزان سازمان‌دهی مناسب آیین‌نامه.

پیشنهادهات:

- ✓ پیشنهاد می‌گردد مرکز مطالعات راهبردی آجا نسبت به تشکیل کارگروه‌های مشترک با خبرگان تدوین آیین‌نامه با کشورهای دوست و هم‌پیمان اقدام نماید.
- ✓ پیشنهاد می‌گردد معاونت تربیت و آموزش آجا با همکاری دانشگاه‌ها پیرامون تقویت اشتراکات موجود در تدوین آیین‌نامه با کشورهای دوست و هم‌پیمان و اشتراک‌گذاری اطلاعات اقدام نماید.
- ✓ پیشنهاد می‌گردد در جهت توانمندسازی، خبرگان تدوین آیین‌نامه‌ها به کشورهای باسابقه در این حوزه اعزام گردند .

تعارض منافع

هیچ گونه تعارض منافع از سوی نویسندگان گزارش نشده است.

تشکر و قدردانی

از تمامی دانشجویان تحصیلات تکمیلی دانشگاه پدافند هوایی خاتم النبیه(ص) که در این پژوهش به عنوان نمونه پژوهش حضورداشتند، تشکر و قدردانی مینماییم.

7. منابع

- [1] انگل برت، ژوزف ای (۱۳۹۸)، آینده‌ای دیگر برای ۲۰۲۵، تهران: انتشارات دانشگاه هوایی، صص ۵۴=۲۸.
- [2] سلیمی، مجتبی، مبنای مدیریت نظامی (۱۳۸۷)، انتشارات چلچله، ص ۲۱.
- [3] دانش آشتیانی، محمدباقر، اصول و روش تدوین دکترین نظامی، فصلنامه نظم و امنیت انتظامی، شماره سوم، سال دوم ۱۳۸۹، صص ۲۱=۸۵.
- [4] نظامنامه تدوین و بازنگری آیین‌نامه‌های نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران (۱۳۹۵)، ص ۹۵.
- [5] ثروتی، محسن و دیگران، راهنمای آموزشی تدوین دکترین، ستاد کل نیروهای مسلح، انتشارات سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح، ۱۳۹۵، صص ۵۷-۱۲۵.
- [6] انوروزی. محمد تقی (۱۳۸۵) راهبردهای دفاعی - امنیتی نیروهای مسلح ج.ا.ایران، ص ۹۶.
- [7] معتمدی، امیر مسعود، پرتال جامع علوم انسانی، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، بررسی‌های تاریخی ۱۳۴۸، شماره ۱۹، صص ۱۲-۳۶.
- [8] حماسه پایداری، موسسه اطلاعات، ۱۶ بهمن ۱۳۹۴، ص ۳۲.
- [9] بی‌نا، نظام مطالعه، تدوین و بازنگری آیین‌نامه‌های نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران، تهران، مرکز راهبری آیین‌نامه‌های نیروهای مسلح، ۱۳۹۵، صص ۶-۲۵.
- [10] هاشمی، محمد مهدی، مهندسی دکترین شناختی امنیت نظامی (۱۳۸۸)، انتشارات پژوهشکده امنیتی انتظامی ناجا، صص ۷۴، ۲۱.
- [11] گروه مدیریت دفاعی دانشکده دفاع ملی، تدوین رهنامه راهبردی ملی ج.ا.ا. (۱۳۹۷)، دانشگاه عالی دفاع ملی، صص ۱۲۴-۱۲۸.
- [12] سلامی، حسین، درآمدی بر مفاهیم عملیاتی و راهبردی پدافند غیرعامل (۱۳۹۰)، محمد تهران، سازمان پدافند غیرعامل، صص ۸۵، ۶۳.
- [13] گروه مدیریت دفاعی دانشکده دفاع ملی، مطالعه تطبیقی در اندیشه نظامی (۱۳۹۰)، تهران، انتشارات دانشگاه عالی دفاع ملی، صص ۱۲-۱۲۲.
- [14] مطالعات گروهی دانشگاه عالی دفاع ملی، تدوین رهنامه‌های عملیاتی نیروی زمینی جمهوری اسلامی ایران درنبرد هم‌تراز و بررسی شباهت‌ها و تفاوت‌های آن‌ها، (۱۳۹۳)، صص ۱۰۵، ۹۶.
- [15] انوروزی. محمد تقی، راهبردهای دفاعی - امنیتی نیروهای مسلح ج.ا.ایران (۱۳۸۵)، نشر شنا، ص ۵۲.
- [16] اسلاتر، ریچارد، معیارهای حرفه‌ای آینده‌پژوهی، مترجم: مسعود منزوی، چاپ نخست، تهران، انتشارات مرکز آینده پژوهی علوم و فناوری‌های دفاعی، مؤسسه آموزشی و تحقیقاتی صنایع دفاعی، ۱۹۹۹ م صص ۲۳-۶۹.
- [17] جعفری لنگرودی، محمدجعفر، دانشنامه حقوقی، تهران، امیرکبیر، ۱۳۷۵، ص ۴۱.